

MATBUAT LİSANINDAN BASIN DİLİNE

Hamza ZÜLFİKAR

Tanzimat Dönemi'nden Meşrutiyet Dönemi'ne ve oradan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede *lisan*'dan *dile* geçişte gösterilen çaba, Türkçeyi öne çıkarma azmi, Türk kültür hayatında büyük bir hadisedir. Toplum olarak kimliğini, dilini savunma, yeniden doğma ve doğrulma kararlılığıyla adım adım sürdürülen bu gelişme, Türkçe düşünen, düşündüğünü yazıya dökabilen, konuşulanı, yazılanı anlayabilen kuşakların yolunu açmıştır. Böyle bir hedefe yönelmeyi gerektiren çeşitli sebepler arasında aynı topraklar üzerinde yaşayanların ihanetleri, uğranılan işgaller, ülkeyi parçalama planları vardır.

Yaklaşık bir yüzyıl devam eden bu süreçte etkinlikler birbirini bütünler bir biçimde kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Örnek olarak *esna-i müna-zara* sözünü yazılarında kullanan kimse, yaşadığı yıllar içinde bunu *müna-zara esnasında* biçiminde değiştirdi. Farsça tamlama kalıbını bozup sözünü Türkçe tamlama kalıbına döktü. Ömrü vefa edenler, bununla da yetinmeyip çağın dil tutumuna göre yazılarını *tartışma sırasında* sözünü yazmaya başladı; konuşmasını daha çok Türkçe kelimelerle ifade etmeye çalıştı. Bu sürecin bir bölümünü yaşamış biri olarak ben de kademeli olarak dilimi yenileştirdim. *O esnada* derdim *o sırada* dilime daha çok yattı. *Endişe* kelimesi çok hoşuma giderdi. *Beyefendi endişe etmeyin her şey düzelir* derdim. Meslek hayatımın ilk yıllarında *kaygı* (<*kadgu*) kelimesinin Türkçede bin yıldan daha fazla bir zamandan beri kullanılageldiğini görünce *Beyefendi kaygılanmayın her şey düzelir* demeye başladım. Kullandığım *maalesef* sözünün çevremde hitap ettiğim öğrenci kesimi arasında yadırgandığını hissettim, *ne yazık ki* demeye başladım. Bununla birlikte içine aldığı kelimelerle kalıplaşmış, yerinde söylenmiş bir söz olduğuna inandığım *marifet iltifata tabidir* sözünü

unutmamaya, kullanmaya çalıştım. Bir sözünü değiştirmeye kalktığımızda anlam bütünlüğü bozulan buna benzer, unutulmaya yüz tutmuş dilimizde pek çok kelime var.

Geçenlerde Sayın Cumhurbaşkanımızın konuşmasında *sıla-ı rahim* sözü geçti. Yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye'ye beraberlerinde turist davet etmeleriyle ilgili yapılan uyarılar sırasında kullandığı *sıla-ı rahim* “vatana, anne, baba kucağına, rahmine, ocağına dönüş” anlamında, duygu ağırlıklı bu sözde de bir kalıplaşma söz konusu olduğu için kelimelerin yerine bir başka kelime koymak, yapısını değiştirmek *sıla rahmi* yapmak da mümkün olmuyor. Bununla birlikte Arapça tamlama kurallarına göre yapılmış *daüssıla* için önerdiğimiz *sıla özlemi* isabetli bir karşılık olmuştu. *Sıla hasreti* göz önüne alınarak *sıla özlemi* uygun görülmüştü. Yerini almaya çalışan Batı kökenli *nostalji* de göz önünde bulundurularak 1995 yılında yayımladığımız *Yabancı Kelimelere Karşılıklar* (TDK) adlı yayında *nostalji*'ye de *sıla özlemi* karşılık olarak gösterildi. Bu kavram için *yurt özlemi* de uygun bir karşılık sayılabilir. *Daüssıla* için 1935 yılında Türk Dil Kurumunca hazırlanmış olan *Cep Kılavuzu*'nda karşılık olarak *yurtsama* önerilmiş, ancak geçen zaman içinde bu söz ilgi görmemişti.

Karşılığını bulamadığımız ne çok söz var. *Aksi tesadüf* veya *Ne aksi tesadüf!* derken çevremdekilerinin bu söze yabancı kaldıklarını hissediyorum. Bu tür kalıp sözlere karşılık bulmak, konuşma sırasında kolay olmuyor.

Hocalarımdan biri *bedbin*, *nikbin* kelimelerini kullanıyordu. Hoşgörüsüne sığınarak hocama Türkçe karşılıkları olan *kötümser*, *iyimser* kelimelerini hatırlattım. Hocamın bunu gülerek karşılması Türkçeye olan içten sevgisini göstermişti. Demek ki sohbetlerimizde, toplantılarımızda dili konu edip, kelimeler üzerinde söz açarak karşılıklı etkileme ve etkilenmeyle epeyce yol alınabilir. Dil ve edebiyat sohbetlerine ihtiyacımız var.

Yayın işlerinde *matbaa* yaygın bir sözdü. Benim gibi meslektaşlarım da *matbaa* sözünü kullanıyor. *Basımevi* kelimesini çevremde konuşanlardan duydukça ben de *matbaa* yerine *basımevi* demeye başlamıştım ama şimdi *matbaacı*, *matbaacılık* kelimelerini *basımevi* ile ifade edemiyorum. *Basımevi* bana daha çok makineleri ve çalışanlarıyla iş yerini, o yapıyı hatırlatıyor. *Basımevi* sözünün ileri sürülmesinde Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türki* adlı eserinde geçen *basımahane* etkili olduğunu söyleyebiliriz. “*Matbaacı*, *matbaacılık* diline uygun düşmüyorsa *basımcı*, *basımcılık* demelisin” biçiminde bir uyarı yapılabilir. Sıklık bakımından *basımcı*, *basımcılık*, kanaatimce belli

bir düzeye henüz gelmedi. *Basmacı*, *basmacılık* ise anlamca daha farklı iki kelimedir.

Konuyla ilgili olarak vereceğim pek çok örnek arasında yapıları, anlamları üzerinde tereddütlerim olan örnekler az değildir. Bunları kişisel çekişme konusu yapmadan sakın bir ortamda Türkçenin yapısına uygun bir biçimde tartışmadık. *Matbu'* dil bilgisine göre sıfat olduğundan karşılığının *bası* değil *basılı* olması gerekir. *Matbu eser*, *basılı eser*. Bu durumda *bası* addır ve karşılığı da *tab'* olmalıdır. “Kalıp kullanılarak makineler aracılığıyla bir yazıyı, resmi, şekli kâğıt üzerine çıkarma işi” demek olan *tab'* sözü *bası* ile karşılanmak istendi. Türkçe sıfat olan karşılığı *basılı*, yaygınlaşırken isim olan biçimi *bası* ilgi görmedi, *Bu eserin tab'i bayağı zaman aldı* yerine *basısı bayağı zaman aldı* biçiminde bir kullanım öne çıkamadı. Bu durumda *baskı* dile geldi. Aslında *baskı* bir yazının eserin basımevinde basılma işi için kullanılıyor. *Türkçe Sözlük*'te ise yönlendirme yapılarak *tab* karşılığı *bası* bir madde başı olarak yer almaya devam etti. *Tab' etmek* ise 1920'li yıllardan bu yana *basmak* ile ifade edilmeye çalışıldığı hâlde fotoğrafçılıkta *tabetmek* kullanımı sürdürüldü. İşlenen örneklerde görüldüğü gibi bir dilin kendi benliğini bulması her zaman kişilerin müdahaleleriyle gerçekleşmiyor.

Burada üzerinde durmak istediğimiz kelimelerden biri de *basın* sözünün *matbuat* karşılığı olarak ne şekilde gündeme gelmiş olmasıdır. Türk Dil Kurumunca 1935 yılında yayımlanmış olan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, *matbuat* yerine *basın* kelimesini karşılık olarak göstermiştir. Kelimedeki *-at* çokluk eki dikkate alınmamış. *Neşriyat* karşılığı *yayın* sözünde de bu durumu görüyoruz. Burada çokluk eki *-at*, anlaşılan terim yapmaya yarayan bir ek sayılmış. O gün bir resmiyet kazanan ve *Cep Kılavuzu*'nda yer alan *basın*, yapısı kurallı olduğu için kolayca benimsenmiştir. *Tütmek* fiilinden *tütün* örneğinde olduğu gibi *basmak* fiilinden de *-ın* (*-in*, *-un*, *-ün*) ekiyle *basın* türetilmiştir. Bu türetmeye bir çağrışımın aracı olduğu söylenebilir. Batı kökenli aynı anlamda *press* sözünün etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Basmak fiilinin önceki dönemlerde de kullanıldığı görülmüştür. Osmanlılarda basımevinin faaliyete geçirildiği 1868'de yaşanan olaylara yer veren Lütfi Efendi, eserin bir yerinde “... basma harfle Üsküdar'da birçok asar-ı muellefe *tab'* ve temsil olundu.” biçimindeki cümlesinde *basma* sözü geçiyor.¹ Öte yandan deri, bez, kâğıt üzerine birtakım yazıların, şekillerin basılmasının tarihi Türklerde çok eski yıllara dayanır. Kısaca bu etkinlikle ilgili

1 Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. C., 415. s.

basmak fiiliyle *basma* dilde bilinen kullanılan iki sözdür. Burada *taş basması* (litografya) terimini de hatırlatmak gerekir.

Matbuat'tan basın'a geçiş, konuyla ilgili birçok yeni kavramın karşılanmasında etkili oldu. *Basın bildirisi, basın sözcüsü, basın yasağı, basın özgürlüğü, basın toplantısı* vb. Bunların yerine Batı dillerindeki karşılıkları yayılmadan söz konusu Türkçe kelimeler, Türkçenin kazanç hanesine yazıldı. Bu olumlu gelişmenin aksine son yıllara gelindiğinde *medya* terimi ve onun sıfatı *medyatik* ile birlikte *medya center, medya patronu* gibi kelimeler dile gelip oturdu. Bunu *moderatör* takip etti. Söz konusu bu tür kelimelerle ilgili aydınlarımızın bir tepkisi olmadı.

Şimdi 2000'li yılları yaşıyoruz. Artık gazetelerimizde geçen Batı kökenli kelimelerin ne anlamda kullanıldığını, yazımlarının nasıl olduğunu anlamaya, öğrenmeye çalışıyoruz. Bir örnek verelim. “Özel teşebbüslerce sağlanan snowtubing, zip-line aktiviterlerinin yapılması geçici olarak durdurulmuştur.” Resmî bir bildiridir. Aralarında okuyucuyu düşünenler de çıkıyor, *swap* kelimesini *swap* (para takası) biçiminde anlamıyla veriyor. Bununla birlikte okuyucuya merhamet etmeyenler çoğunlukta. Bir başka örnek: “Türk lirası tarafında düşen volatilité ile dolar ve Euro'nun kısa vadede yeni zirveler için zorlanacağını tahmin ediyoruz.” Her gazete okuyucusunun İngilizce *volatility* kelimesini özgün yazımıyla bilemeyeceğini düşünen bu yazar, karşılığını yukarıdaki örnekte olduğu gibi araç içinde vermeliydi. Bir başka yazar da anladığım kadarıyla *volatility* yerine *dalgalanma* sözünü kullanıyor. Ana diline saygılı olan yazarlardan biri de bu terimi doğrudan *iniş çıkış* diye ifade ediyor. Beklentimiz ise yazarın böyle bir terimi Türk Dil Kurumunun uzmanlarıyla görüşüp uygun Türkçe karşılık bulması ve onu kullanmasıdır.

Bu arada gazeteleri okurken anlamadığım ve bir anlam çıkaramadığım sözlerle de karşılaşıyorum. *Akıllarda ve kalplerde entegrasyon sağlanamadı.* Karşılığının Türkçede *uyum* olduğunu bildiğimiz *entegrasyon* yerinde kullanılmamış. Kaya Türkay, *Yeni Özleştirme Kılavuzu* adlı sözlüğünde *entegrasyon* için *bütünleşme* karşılığını vermiş. Anlaşılan yazar, gazetesinde *Toplum olarak akılca, yürekçe bütünleşemedik* demek istemiş. Düşünüyorum da gazetede bu tür ifadeler, birçoğuna belki aykırı gelmiyordur. Ancak Türk dili üzerinde düşünen biri için böyle kullanımların tepkiyle karşılanacağı bilinmelidir. *Lisan'dan dile* geçerken geldiğimiz düzey bu olmamalıdır.

Aynı günün gazetesinden bir cümle daha alalım. *Popülist, otoriter, totaliter rejimleri işaret eden bir klasik roman da yeniden çok satmaya başlıyor.* Yazar, Fransızca kökenli *rejim* kelimesinin başına *popülist, otoriter, totaliter*

üç Batı kökenli sıfat getirmiş. Basınımızda *popülist* sıfatı çok kullanılıyor. Bu, *halkçı* demektir. Buna *yardımsaver*, *yurtsever*, *haksever* gibi *halksever* karşılığını gösterseydik şimdیه tutunmuş, benimsenmiş olurdu. Bununla birlikte *popülist* için önerimiz gene *halksever* olsun. *Türkçe Sözlük*'te bunun için verilen *halk yardakçısı* uygun bir karşılık olmamıştır.

Bunların içinde üzerinde durulması gereken bir Batı kökenli kelime ise *popülasyon*'dur. Bunun biyolojide, eczacılıkta, bitki bilimindeki anlamları farklıdır. Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü adlı çalışmada buna gösterilmiş olan karşılık *ana yığın*'dir. *Ana yığın* terimi, İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü'nde "*Kendilerine has coğrafi bir bölgede yaşayan veya bir araya gelerek belirli bir topluluğu oluşturan canlıların tümü*" biçiminde tanımlanmıştır (573. s.). Bunu "*Belli bir bölgede yaşayan canlıların, türlerin bireyleri*" biçiminde de tanımlayabiliriz.

Bir yabancı kelime, yalnızca bir anlamıyla dile girmiyor. Esas anlam yanında zamanla söz konusu kelimenin yan anlamları da dilde yer ediyor. Hatta biz ona başka anlamlar yüklüyoruz, mecaz anlamlar da kazanıyor. Vaktinde uygun ve kurallı bir karşılık bulunmadığı durumlarda anlamca yüklü olan böyle bir yabancı kelime artık dilde yer ediyor. *Meşhur olmak*, *tanınmış olmak* varken şimdi *popüler olmak* kullanılıyor. Yeri geldiğinde *ünlü olmak* da kullanılabilir. Aydınlarımız, kelimenin bütün türevlerini dile katmakta bir sakınca görmüyor. Osmanlı Türkçesinden kalan kelimelere karşı gösterdikleri tepkiyi bu tür kelimeler için göstermiyor.

Konu yalnızca kelimelerle sınırlı değil anlatımla ilgili yeni durumlar ortaya çıkıyor. Bir köşe yazarı, yazısında "*Türkiye'de toplumsal fay hatlarında gerilimin yükseleceğini düşünmemiz için çok neden var.*" demiş. Bunun gibi bilim dallarının, sporun özel sözleriyle ifade edilen bir dil geliyor. *Potaya girmemek*, *potaya düşürmek* söyleriyle kişi hareketlerinin sınırlandığını, saf dışı edildiğini anlatıyor. Bir yetkili de "insanları bir fikre veya bir eyleme yönlendirme" anlamı için "direksiyonunu tutmak" fiilini kullanmış. Gazete adlarını veya yazarlarını burada vermek istemiyorum. Çünkü bu tür üzerinde konuşulacak konuları, tutarsızlıkları her gazetede bulmak mümkündür. Yaşanan ortamın diliyle düşünceler dile getiriyor. Televizyon habercisinin cümlesinde *elde edilen mühimmatlar* sözü geçti. Çokluk eki üzerine yeniden bir çokluk eki daha getirilmiş.

Alabildiğine kullanılan ve değişik anlamlar verilen kelimelerden biri *algı*'dir. Gazetelerde "*Algı ayarlarını hile ile yamultmakta sakınca görmüyor*" biçiminde anlaşılması güç cümleler geçiyor. Bu Türkçe kelimenin Fransız-

ca *operasyon* ile birlikte *algı operasyonu* biçimi de kullanımı da var. Arapça kökenli *idrak* karşılığı *algı*, 1971 yılında Recai Cin'in *Kavramlar Dizini* adlı yayınında yer aldı (TDK) ve zamanla dile yerleşti. Ancak *idraksiz* veya *idrak sahibi* sıfatları da dilde var. *Algısız* veya *algı sahibi* kullanılıyor mu? Pek emin değilim. Bunu her adın bir de sıfatının ve zarfının bulunması gerektiği fikrinden hareket ederek soruyorum. Bir kelimenin sıfat, isim, zarf biçimleri Batı dillerinde ve Arapçada özellikle gözetilmiştir. Biz de bu husus üzerinde durmalıyız. Böyle şeyler düşünürken gazetelerde *pozitif algı* sözüyle karşılaşırım. Anlaşılan yakın zamanlarda kullanılmaya başlanan ve “belli gruplara ayrıcalık tanıma, onları destekleme, kayırma” anlamında *pozitif ayrımcılık* sözüyle bu yolu açıldı, *negatif*, *pozitif* sıfatları daha başka adlarda sınır tanımadan sıfat olarak kullanılıyor.

Bu örnekleri işlerken 1990 yılında Kültür Bakanlığınca yaşanan heyecanlı günleri hatırladım. Kurultaya 220 kişi katılmıştı. Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, Bakanlıkça düzenlenen bu kurultayda açış konuşmasını yaparken o gür sesiyle Batı dillerinden Türkçeye giren kelimelerdeki aşırılığı dile getiriyor, acil önlemler alınmasını istiyordu. Aradan 27 yıl geçti, o gün için aşırı bulunan Batı kökenli kelimelerin yükseliş ibresi yükseldikçe yükseldi. Bundan yirmi yıl sonra yükseliş ibresi kim bilir nerelere varacak.

Türk basınının üyelerinden beklentimiz, düşüncelerini işlerken öncelikle dilin inceliklerine titizlik göstermeleri Türkçeyi öne çıkarmalarıdır. Yeni bir yasa çıkarmaya başvurmadan ülkenin aydınları Türkçedeki bu yabancılaşmanın önüne geçmelidir. İş yeri adları, yerleşim yeri adları, şirketlerin çeşitli kuruluşların verdikleri adlar arasında artık Türkçe bir kelime veya ek kalmadı.

Matbuat dilinden basın diline oradan da şimdi Latin dillerine dönme-yelim.